

دانشگاه تربیت معلّم سبزوار
دانشکده‌ی ادبیّات و علوم انسانی
پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشدزبان و ادبیّات فارسی

عنوان :

**کتاب‌شناسی توصیفی – تحلیلی اساطیر ایران
در سال‌های ۱۳۷۰-۱۳۸۵**

استاد راهنما :

دکتر احمد خواجه‌ایم

استاد مشاور:

دکتر ابراهیم استاجی

نگارنده :

اعظم رضوانی

تابستان ۱۳۸۸

تقدیم به:

بارگاہ رأفت رضوی

و

پدر و مادرم

کہ مهرشان در این پژوهش توشہی راہم

بود.

سپاس‌گزاری

اقرار می‌کنم که بدون لطف خداوند و عنایت حضرت رضا علیه السلام که روزهای سخت و پر التهاب کار فشرده را در کنار ایشان بودم امکان ارائه‌ی این پژوهش نبود.

بر خود لازم می‌دانم که از استاد گرامیم جناب آقای دکتر احمد خواجه‌ایم که در مقام استاد راهنما همواره، با حوصله به‌حق راهنمای من بودند و قدم‌به‌قدم در انجام این رساله مرا همراهی نمودند و همواره با گشاده‌رویی به سؤالات گاه و بی‌گاه نگارنده پاسخ فرمودند، کمال تشکر و قدردانی را داشته باشم و نیز از جناب آقای دکتر ابراهیم استاجی، استاد مشاورم، که این پایان‌نامه را مطالعه نموده و تذکرات لازم را دادند بسیار سپاس‌گزارم.

همچنین از یاری جناب آقای دکتر آرش اکبری مفاخر که در قسمت‌های مختلف پایان‌نامه بی‌دریغ مرا از علم بالای خویش در زمینه‌ی اساطیر و شاهنامه و کتب مربوط به آن‌ها و دیگر عرصه‌های این پژوهش بهره‌مند ساختند بسیار متشکر و ممنونم.

و نیز از کتاب‌داران دلسوز و متعهد کتابخانه‌ها خصوصاً تالار محققان کتابخانه‌ی آستان مقدس رضوی به ویژه سرکارخانم پروانه توکلی و جناب آقای صادقی مسئول بخش مخزن بسته‌ی آن کتابخانه تشکر و سپاس فراوان دارم.

دانشگاه تربیت معلم سبزواری
دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی

نام خانوادگی دانشجو: رضوانی
نام: اعظم
استاد راهنما: دکتر احمد خواجه‌ایم
استاد مشاور: دکتر ابراهیم استاجی
دانشکده: ادبیات و علوم انسانی
رشته‌ی: زبان و ادبیات فارسی
مقطع: کارشناسی ارشد
تاریخ دفاع: ۱۳۸۸/۷/۱۳
تعداد صفحات: ۷۵۰
عنوان پایان‌نامه: کتاب‌شناسی توصیفی - تحلیلی اساطیر ایران در سال‌های ۱۳۷۰-۱۳۸۵
کلید واژه‌ها: کتاب‌شناسی، اسطوره، حماسه، اوستا، شاهنامه

چکیده:

این پایان‌نامه با موضوع کتاب‌شناسی توصیفی- تحلیلی اساطیر ایران در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۷۰-۱۳۸۵، شامل چند بخش می‌باشد. نخست پیش‌گفتاری درباره‌ی روش کار و تبیین جوانب مختلف این کتاب‌شناسی آمده است و سپس نگارنده مقدمه‌ای راجع به مفاهیم اسطوره و آنچه در پیوند با آن می‌باشد، نوشته است و درباره‌ی کتاب‌شناسی و انواع آن توضیحاتی ارائه نموده است. متن کتاب‌شناسی که شامل حدود پانصد اثر می‌باشد، به ترتیب الفبایی عنوان کتاب تنظیم گردیده است و در هر مورد موضوع و مباحث مطرح شده در کتاب و ویژگی‌های آن ذکر شده است. با توجه به مطالعات انجام شده، نقدی نیز بر کتاب‌نویسی در عرصه‌ی اسطوره و حماسه نوشته شده است. خاتمه‌ی این پژوهش، فهرست‌هایی بر اساس نام کتاب، نویسنده، سال نشر و نمایه‌ی موضوعی می‌باشد.

امضاء استاد راهنما

فهرست مطالب

فهرست

۶	فهرست مطالب
۷	پیش‌گفتار
۱۲	فهرست نشانه‌های اختصاری
۱۳	مقدمه
۳۵	متن کتاب‌شناسی
۶۵۳	نقدی بر کتاب‌نویسی و کتاب‌سازی در عرصه‌ی ادبیات و اسطوره
۶۷۰	نمودارها
۶۷۳	نمایه‌ها
۶۷۴	نمایه‌ی عنوان کتاب
۷۰۰	نمایه‌ی نام نویسنده
۷۲۲	نمایه‌ی سال نشر
۷۴۳	نمایه‌ی موضوع

پیش گفتار

پیش‌گفتار

هیچ تردیدی در اهمیت اساسی کتاب و نقش حیاتی آن در روشن نمودن ابعاد زندگی مادی و معنوی بشر وجود ندارد و با کمال صراحت می‌توان گفت کتاب است که نتایج محصولات فکری و اقوام و ملل را به یکدیگر منتقل می‌نماید و نسل‌های آینده را از تراوش‌های مغزی نسل‌های گذشته مطلع سازد و فقط کتاب است که می‌تواند رسالت معرفت بخشی را برای آدمیان ادا نماید (صافی، ۱۳۶۴: مقدمه).

امروزه در عصر اطلاعات، هر روز کتب بی‌شماری به چاپ می‌رسد و ضرورت مبرمی جهت معرفی این کتب به خوانندگان، پژوهشگران و دانش پژوهان ایجاد گردیده است و فهرست‌ها و کتاب‌شناسی‌ها، کلید پژوهش در هر شاخه‌ای از علوم بشری است. با توجه به محدودیت فرصت و زمان و نیز فراوانی آثار و نوشته‌ها، سیر صعودی تألیفات، سطح متفاوت عمق مطالب و رویکردهای متفاوت و گوناگون به مسائل، کتاب‌شناسی‌ها راهی برای یاری پژوهشگران و پیشبرد علمی شاخه‌های متنوع علمی می‌باشد.

تمدن کشور باستانی ما، ایران، بیش از سه هزار سال سیطره‌ی فرهنگ و ادبیات کلاسیک دارد و نخستین سروده‌هایش از گاتاهای زرتشت آغاز شده و تا امروز ادامه داشته است. به ویژه از دوران تحوّل تاریخی - فرهنگی ملت ما، تمایل زیادی به کاوش و پژوهش در زمینه‌ی تمدن و فرهنگ ایران باستان و اساطیر آن پدیدار گشت و نگرش نسبتاً نوینی به متون اصیل باستانی و نیز شاهنامه ایجاد شد که تا امروز شاهد رشد روز افزون چنین مطالعاتی هستیم. لذا ایجاد مجموعه‌ای مدون از کتاب‌های تألیف شده در راستای خدمات پژوهشی به محققان از ضروریات علمی تلقی می‌شود.

با توجه به آمار رشد کمی کتب و گسترش سیاست چاپ و نشر از سال ۱۳۷۰ به بعد، در این

پژوهش، به روش علمی کتاب‌های تألیف و ترجمه شده در حیطه‌ی اساطیر و حماسه‌های ایران، منتشر در سال‌های ۱۳۷۰-۱۳۸۵ با موضوع اسطوره‌های ایران، تفکیک و توصیف شده و به صورت گزارمانی تحلیل شده است.

چنان که قابل ملاحظه است برخی از عرصه‌هایی که این پژوهش بر آن بنا شده است عبارتند از: اسطوره‌شناسی در ایران، اساطیر قبل از زرتشت، اساطیر زرتشتی، اساطیر مانوی، مزدکی، زروانی، تطبیق با اسطوره‌های غیر ایرانی و....

تسهیل در امر تحقیقات در شاخه‌ی مذکور و ایجاد رویکردی نوین و جدی‌تر نسبت به اسطوره و ایجاد یک مجموعه‌ی کتاب‌شناسی با تخصص موضوعی در این عرصه و گسترش حوزه‌ی دریافت حماسی و اسطوره‌ای برای طیف مخاطبین - که می‌توانند دانشجویان رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی و تاریخ، پژوهشگران حوزه‌ی حماسه و اسطوره و نیز علاقه‌مندان به مباحث تمدن و ملل و تاریخ اساطیری باشند- از جمله اهداف این کتاب‌شناسی بوده است.

علاقه و انگیزه‌ی نگارنده در مطالعه‌ی شاخه‌ی اساطیر و ایجاد تحول در پیشبرد علمی شاخه‌ی اسطوره‌شناسی و جلوگیری از تکرارها و موازات کاری‌های موجود، بزرگترین سوق دهنده و انگیزاننده در کار و تلاش شبانه روزی در طی یک و نیم سال مطالعه و جستجو و نگارش بوده است. **روش کار:** نخستین مرحله‌ی این کتاب‌شناسی، مطالعه و یادداشت برداری از اطلاعات نظری کتاب‌شناسی و دیدن روش کتاب‌شناسی‌های مختلف در زمینه‌های متنوع از جمله موضوع این کتاب-شناسی بوده است تا الگوی علمی و صحیح تهیه و تدوین آن در ذهن نگارنده شکل گیرد. سپس به جستجو و مطالعه‌ی منابع موثق و علمی در زمینه‌ی پژوهش از دو جنبه‌ی مباحث کتاب‌شناسی و مراجع تحقیق در ادب فارسی و آثار پژوهشی عرصه‌ی اساطیر و اسطوره‌شناسی پرداخته شد تا آشنایی کافی با این حیطه‌ی علمی و ادبیات مربوط به آن حاصل گردد.

سپس با کسب موارد بالا یعنی استخراج روش تحقیق در کتاب‌شناسی‌ها و کتاب‌های موضوعی اسطوره و اتخاذ روش مناسب تحقیق از رهگذر کاربرد شیوه‌های صحیح علمی این پژوهش‌ها، برطرف ساختن و تکمیل معایب و نواقص آن‌ها و آشنایی اولیه با اساطیر به جستجوی منابع پرداخته شد. جستجو و مآخذشناسی کتب چاپ شده در نوبت اول در میان سال‌های ۱۳۷۰ تا اوایل سال ۱۳۸۵ به چندین روش انجام گردید تا اطمینان لازم نسبت به عدم از قلم افتادن یک کتاب حاصل آید. این روش‌ها عبارتند از جستجوی رده‌ها در کتابخانه، موضوع‌ها و مدخل‌ها، استفاده از نرم افزار

سیمرغ و جستجوی کلید واژه‌ها، دیدن فهرست تمامی کتب منتشره در سال‌های مزبور و... که بیشتر در کتابخانه‌ی آستان مقدّس رضوی که یکی از کامل‌ترین دارندگان منابع کتبی می‌باشد، کتابخانه و قطب علمی دانشکده ادبیات دانشگاه فردوسی و کتابخانه‌ی ملی جمهوری اسلامی ایران انجام گردید. هم‌زمان، مرحله‌ی مطالعه آغاز گردید. در رابطه با هر کتاب گزارش فشرده‌ای از مطالب کتاب بیشتر در آنچه مربوط به این کتاب‌شناسی است به علاوه‌ی تحلیل گزارمانی مناسب با آن ارائه گردیده است. در هر کتاب به فراخور موضوع، روند منطقی موضوع، انسجام و پختگی نثر، مخاطبین، توصیفی یا تحلیلی بودن رویکرد مطالب، نظریات خاص مطرح شده در اثر، استنادات، تسهیلاتی مانند فهرس و نمایه‌ها و... مدّ نظر قرار گرفته است.

کتاب‌شناسی گزارمانی به جای تحلیل نقد-چنان‌که در مقدمه بیشتر توضیح داده شده است- روش صحیح علمی است که به علّت عدم تخصّص نگارنده در حیطه‌ی اساطیر و ادیان باستان و حماسه‌ها به کار گرفته شد.

سپس در مرحله‌ی تدوین، کلیه‌ی کتب به روش کتاب فرهنگ آثار به صورت الفبایی عنوان تنظیم گردید و جهت تسهیل استفاده از آن، نمایه‌های نویسنده، سال، عنوان و موضوع نیز در انتها عرضه شد. شایان ذکر است که در این مرحله بیش از بیست کتاب به دلیل پژوهشی نبودن، عدم ویژگی تألیف در آن و... حذف گردید.

مقاله‌ی «نقدی بر کتاب نویسی و کتاب‌سازی در ایران با نگاه ویژه به بخش حماسی و اسطوره» نیز حاصل و دستاورد مطالعات و دیدن کتاب‌های بسیار زیاد نگارنده در طول این مدّت بوده است که جای پی‌گیری و توجّه پژوهشگران را دارد.

پیش از اتمام این پیش‌گفتار لازم است متذکّر شوم که در جستجوهای متعدّد، اشکالاتی در بازیابی منابع برای مخاطبین به نظر می‌رسید که قابل ملاحظه است و آن وجود مجموعه مقالات با موضوعات بسیار متنوّع است که به هیچ صورت راهنمایی برای مراجعه‌ی خوانندگان بدان وجود ندارد. کتاب‌ها در برخی رده‌ها به صورت اشتباهی و یا گنگ قرار گرفته است؛ به عنوان مثال کتاب اندیشه‌های فلسفی ایرانی در رده‌ی مجموعه‌ی مقالات است؛ در حالی که شکل تدوین آن مقاله نیست و دیگر کتبی که در موضوع اصلی خود قرار ندارد. در این جا پیشنهاد می‌شود مجموعه‌های مقالات، توسط نویسندگان به صورت موضوعی تنظیم گردد و در چینش کتب در کتابخانه‌ها به

موضوع اصلی آن توجه شود. همچنین بسیار نیکو خواهد بود اگر در وارد کردن اطلاعات کتب در نرم افزارها، مداخل موضوعی بیشتر و دقیق‌تری از نویسنده‌ی کتاب گرفته و ارائه شود.

در انتها باید گفت که تهیه‌ی کتاب‌شناسی - آن هم در فرصت پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد - کاری بسیار سنگین و دشوار است که اگر علاقه‌ی وافر نگارنده به چنین موضوع و هدفی نمی‌بود انجام این کار میسر نمی‌شد. باشد که با چاپ آن، دسترسی برای پژوهشگران فراهم گردد و گامی در جهت پیشرفت فرهنگی و خدمت به محققان برداشته شود.

هدف این کار بزرگ مطلقاً آن نبوده است که خواننده را از خواندن اصل آثار معاف کند، بلکه برعکس هدف اساسی این بوده است که ابزاری برای کشف و نگرش اجمالی و انتخاب این آثار به دست خواننده دهد و بدین‌گونه او را به مراجعه‌ی مستقیم به خود آثار برانگیزد. هیچ چیز خطرناک‌تر از آن نیست که خواندن خلاصه یا گزارشی از اثر را غایت امر تلقی کنیم ولی هیچ چیز نیز مؤثرتر و کارآمدتر از آن نیست که این کار را وسیله قرار دهیم. این وسیله برای گشودن ذهن‌های کنجکاو به روی فضاهای بی پایان دانش و شناخت سودمند است. برای رفتن به سوی آثار باید از وجودشان آگاه باشیم و برای فهمیدن آن‌ها باید نظام ارجاعی وسیعی در اختیارمان باشد و جهت یادآوری آن‌ها به منبع تذکاری نیازمندیم.

چند نکته

— کلماتی که احتمال می‌رفته است که به عنوان اصطلاح تلقی نشود در گیومه گذاشته شده است.

— تمامی کتب چاپ نخست هستند به جز شاهنامه چاپ دکتر خالقی مطلق (۱۳۱۶ه.ش) که بهترین و کهن‌ترین نسخه از شاهنامه است و اسطوره‌ی زندگی زرتشت که به دلیل اهمیت چاپ سوم آن (چاپ اول نشر چشمه) معرفی شد.

— حتی‌الامکان از پیش‌گفتار نویسندگان استفاده شده است؛ زیرا معرفی کتاب یا نکات و هدف و... از زبان نویسنده بسیار رهگشاست؛ اما غالباً به علت کمبود فضا و حذف نکات اضافی و... به صورت غیرمستقیم بهره‌گیری شده است.

— نگارنده بسیاری از کتاب‌شناسی‌های موجود را از نظر گذرانده، در عین حال بیشترین الگوپذیری در این پژوهش از کتاب‌شناسی توصیفی - تحلیلی اسلام و روانشناسی می‌باشد که توسط

نزار عانی (۱۹۳۹م) نوشته شده و در جراید نیز تحسین و تمجید زیادی را به خود جلب نموده است.

— عناوین اصلی کتاب‌های ترجمه در همه جا قید نشده است؛ لذا جهت یک‌دست بودن کار، در این کتاب‌شناسی نیز نیامده است.

— در ذکر مشخصات کتاب به دلیل برخی از ناهمگونی‌ها، عنوان «نشر» و «انتشارات» حذف گردیده و تنها مواردی مانند سازمان تبلیغات وزارت ارشاد، دفتر... به صورت کامل آمده است.

راهنمای نشانه‌های اختصاری

نشانه‌های اختصاری	تعریف نشانه‌های اختصاری
ق.م	قبل از میلاد
م	میلادی
ه.ش	هجری شمسی
ه.ق	هجری قمری
ر.ک . به	رجوع کنید به
ص	صفحه
صص	صفحات

مقدمه

مقدمه

الف) کتاب‌شناسی

دسترسی به منابع مرجع از طریق زنجیره‌های منابع مرجع میسر است. منابع مرجع به سه دسته‌ی عمده‌ی دایره‌المعارف، منابع حاوی اطلاعات دقیق و منابع کتاب‌شناختی تقسیم می‌شوند. منابع مرجع را می‌توان به دسته‌های منابع ردیف اول، دوم و سوم تقسیم کرد.

منابع ردیف اول یا کتاب‌های مرجع اصلی یا دست اول؛ به آن دسته منابع کتابخانه‌ای اطلاق می‌شود که به طور مستقیم می‌توان به اطلاعات مورد نظر دست یافت؛ مانند واژه‌نامه‌ها، دایره‌المعارف‌ها و... منابع ردیف دوم شامل کتاب‌نامه، فهرست‌ها، چکیده‌نامه‌ها و... که حاوی اطلاعات درباره‌ی منابع دیگر است می‌باشند و منابع ردیف سوم که منابع کمکی برای جستجوی اطلاعات در منابع ردیف اول و دوم هستند از ابزارهای مهم تحقیقات هستند؛ به طوری که همه‌ی فعالیت‌های کتابداری و کتابخانه‌ای به گونه‌ای به تدوین کتاب‌شناسی می‌انجامد. کتاب‌شناسی هم مستقیم و مستقل کاربرد دارد و هم مراجعه‌کنندگان را به منابع دیگر هدایت می‌کند (حسن لاریجانی، ۱۳۸۱: ۲۶-۳۳).

امروزه با وجود افزایش بی‌شمار تعداد عناوین کتاب‌هایی که منتشر می‌شود و گوناگونی موضوع آن‌ها عمر کفاف نمی‌دهد، هر چه منتشر می‌شود مورد مطالعه قرار گیرد؛ لذا کتاب‌شناسی‌ها با اطلاعاتی که در خود دارند به یاری خوانندگان می‌شتابند. نیز با توجه به این که هر تحقیق و پژوهشی محتاج شناخت محورهای موضوعی و منابع و مآخذ مربوط به آن است، کتاب‌شناسی‌ها پایه و اساس این شناخت محسوب می‌گردند (کریمیان سردشتی و عسگری، ۱۳۷۹: ۱۳).

هر یک از کتاب‌شناسی‌ها به سه صورت فهرست کتاب‌ها و مقالات، فهرست نشریات ادواری، فهرست بانک‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی قابل عرضه هستند. فهرست کتاب‌ها و مقالات به صورت

کتاب‌نامه، فهرست و فهرست منابع استعمال می‌گردد. کتاب‌نامه یا فهرست منابع کتابی و غیر کتابی، متشکل از مشخصات کتاب‌شناختی منابع و به عبارت دیگر متشکل از فهرستی است از منابع که هر مدخل آن حداقل حاوی نشانی کتاب‌شناختی است و بسته به نوع آن، می‌تواند حاوی اطلاعات دیگری هم باشد.

کتاب‌شناسی‌ها که اصولاً براساس معیارهای جهانی تدوین می‌شوند، سبب دسترسی بسیار سریع به اطلاعات و برای پژوهندگان باعث عدم تکرار و دوباره‌کاری‌های پژوهشی می‌شوند (محمدی فر، ۱۳۷۶: مقدمه‌ی بخش کتاب‌شناسی). حداقل اطلاعات هر کتاب‌شناسی شامل موارد ذیل می‌باشند: نام مؤلف، عنوان کتاب، محل انتشار و سال نشر.

هر کاری به ویژه جستجو و یافتن و تحلیل و ارائه‌ی اطلاعات، روش‌شناسی خاص خود را دارد و بهتر است با روش‌شناسی مناسب آن بدان پرداخته شود. مهمترین خاصیت منابع مرجع، دادن این اطمینان به خواننده است که هر نوع اطلاعاتی را با هر مقدار شرح و بسط دلخواه می‌تواند در منابع مرجع بیابد. کسب این اطمینان اولین گام است که خود به تنهایی سرمایه‌ی بزرگی محسوب می‌شود؛ اما برای دست یافتن به این اطمینان، لازم است خواننده با انواع مرجع و روش هر یک آشنا باشد.

کتاب‌شناسی‌ها در ایران و به طور کلی در شرق از قدیم متداول بوده است. در دوره‌ی اسلامی فراهم آوردن کتاب‌شناسی‌ها، بخشی از علم رجال به حساب می‌آمده و بعدها در قالب فهرست به صورت مستقل تداوم یافته است. از آن میان می‌توان به کتاب‌شناسی‌هایی مانند *الفهرست ابن‌الندیم* و *الفهرست شیخ طوسی* اشاره کرد که قدیمی‌ترین کتاب‌شناسی‌های باقی مانده در فرهنگ اسلامی-اند. (حسن لاریجانی ۱۳۸۱: ۳۵). همین‌طور است *كشف الظنون عن اسامی الكتب و الفنون* از عبدالله افندی (۱۰۶۷-۱۰۱۷ ه. ق) *الذریعه الی تصانیف الشیعه* از آقابزرگ تهرانی (۱۳۸۹-۱۲۹۳ ق) و... (ماهیار، ۱۳۷۵: ۴۹-۴۷) تا امروز که کتاب‌شناسی‌ها در علوم تحقیقاتی و اطلاع‌رسانی پایگاه بس مهمی یافته‌اند.

انواع کتاب‌شناسی:

کتاب‌شناسی‌ها از نظر نحوه‌ی انتشار به سه شیوه منتشر می‌شوند: الف. به عنوان پیوست کتاب در انتهای هر فصل یا انتهای کتاب؛ ب. به صورت یک کتاب مستقل؛ ج. به عنوان نشریه‌ی ادواری مانند نشریه‌ی کتابخانه ملی و یا کتاب ماه و....

تنظیم کتاب‌شناسی‌ها غالباً به سه صورت انجام می‌گردد:

۱. الفبایی؛ که برحسب عناصر کتاب‌شناختی تغییر می‌کند. گاه براساس عنوان، گاه بر اساس سرشناسه و گاه به ترتیب اهمیت اسناد در کاربرد آن‌ها.

۲. تنظیم تاریخی: که برحسب زمان تحولات علمی و فناوری و علم تاریخ صورت می‌گیرد و گسترش و پیشرفت موضوع را به شکلی کم و بیش نظام یافته نشان می‌دهد.

۳. تنظیم موضوعی یا رده‌ای یا نظام یافته که برحسب محتوا یا موضوع اسناد صورت می‌گیرد. در این نوع تنظیم کتاب‌شناسی‌ها، استفاده از طرح‌های رده‌بندی اجتناب‌ناپذیر است.

در تدوین یک کتاب‌شناسی می‌بایست مراحل مختلف و بسیار پیچیده و طولانی را طی کرد. در این جا به جهت عدم فایده و ضرورت برای تفصیل تنها چند مرحله ذکر می‌گردد:

— تصمیمات اولیه مبنی بر تعیین محدوده‌ی موضوع گزیده یا مفصل بودن، انتخاب نوع مواد، شکل شناسه و انواع آن؛

— چگونگی گردآوری شناسه‌ها: شناسایی مواد نحوه‌ی استفاده از منابع دست دوم، مراجعه به کتابخانه؛

— تجدید متن و روآمدسازی کتاب‌شناسی‌ها؛

— درهم کرد کتاب‌شناسی‌ها؛

— تنظیم شناسه‌ها به صورت‌های مختلف و ساختن نمایه‌های شناسه‌ای، موضوعی و...؛

— ....

کتاب‌شناسی از ابعاد مختلف تقسیمات متنوعی دارد. در این جا علاوه بر ذکر انواع، آنچه را که مربوط به کتاب‌شناسی توصیفی-تحلیلی اساطیر ایران است توضیحات بیشتری خواهیم داد.

انواع کتاب‌شناسی از نظر تقسیمات زمانی: جاری، گذشته نگر، آینده نگر.

انواع کتاب‌شناسی از نظر شکل فیزیکی کتاب‌شناسی‌ها: کتاب، نشریه‌ی ادواری، بخشی از نشریه-ی ادواری، برگه‌های چاپی، میکروفیلم، نوار مغناطیسی.

انواع کتاب‌شناسی از نظر شمول موضوعی: الف. عمومی (جهانی، منطقه‌ای، ملی، منتشر شده به زبان واحد)، ب. موضوعی (تخصصی، پدیدآور، آثار خاص ادبی، موضوعی خاص در دوره‌ای معین، موضوعی - منطقه‌ای ویرایش‌های مختلف یک اثر) و....

یک نگاه گذرا به حوزه‌ی موضوعی در راهنمای کتاب‌های مرجع یا در راهنمای مواد مرجع، صدها کتاب‌شناسی موضوعی را نمایان خواهد کرد. اکثر آن‌ها از یک طرح سازمانی و نمایشی پیروی می‌کنند؛ اما برای بهره‌گیری از حوزه‌های خاصی تهیه شده‌اند.

شاخه‌های موضوعی مختلف و حوزه‌های وسیع دانش، کتاب‌شناسی‌ها و نسخه‌های خاصی از «راهنمای کتاب‌های مرجع» را برای خود دارند (کتس، ۱۳۸۲: ۱۰۳). این کتاب‌شناسی (اساطیر ایران) جزء کتاب‌نامه‌های موضوعی - منطقه‌ای در دوره‌ای معین می‌باشد.

— انواع کتاب‌شناسی از نظر نوع و میزان اطلاعات هر شناسه: تحلیلی یا انتقادی، توصیفی، توضیحی - گزارمانی، نظام یافته. برخی نیز این نوع را به صورت کتاب‌نامه‌ی ساده (تنها حاوی اطلاعات کتاب‌شناختی)، توصیفی، یادداشت‌دار یا گزارمانی (با توصیف انتقادی و سلیقه‌ای از نظر نویسندگی کتاب) و تحلیلی - انتقادی تقسیم کرده‌اند (محمدی فر، ۱۳۷۶: مقدمه‌ی کتاب‌شناسی).

به نظر می‌رسد جهت روشن شدن روش این کتاب‌شناسی، این بخش نیاز به توضیح بیشتری دارد؛ البته با توجه به این نکته که تقسیم‌ها و رویکردها در مرجع‌شناسی‌های مختلف متفاوت است. **کتاب‌شناسی توصیفی:** نوعی کتاب‌شناسی یادداشتی (با شناسه، توصیف جزئیات، حدود، هدف و سایر مشخصات) که در آن علاوه بر مشخصات کتاب خطی، نسخه‌ی مورد نظر از لحاظ کاغذ، جلد، چاپ، تصاویر و... مورد بررسی قرار گرفته و در مورد کتاب‌های معمولی نیز موضوع و محتوای کتاب را به طور خلاصه وصف و معرفی می‌کند.

کتاب‌شناسی نظام یافته: تعیین و گردآوری شناسه‌های کتاب‌شناختی کتاب‌هایی است که برای هدف خاصی مناسب بوده و دارای ویژگی‌های مشترک باشند. این شناسه‌ها به ترتیبی مفید و منطقی برای مطالعه و مراجعه رده‌بندی می‌شود. اطلاعات کتاب‌شناختی در این نوع معمولاً به حداقل می‌رسد.

کتاب‌شناسی تحلیلی یا انتقادی: در این نوع، منابع مربوط به یک موضوع، رشته یا شخص توسط کتاب‌شناس خبره و یا متخصص موضوعی با دقت بررسی، توصیف، معرفی، تحلیل و نقادگی می‌شود. این نوع کتاب‌شناسی از بهترین، مفیدترین و تخصصی‌ترین ابزار پژوهش‌های علمی است. کتاب‌شناسی توضیحی یا گزارمانی: حاوی توضیحات کوتاهی درباره هر یک از منابع معرفی شده است. این توضیحات معمولاً با دید و هدفی انتقادی برای اطلاعات بیشتر و معرفی بهتر منابع در

کتاب‌شناسی درج می‌شود. همین دیدگاه است که این نوع کتاب‌شناسی را از کتاب‌شناسی توصیفی متمایز می‌کند (برومند، ۱۳۶۸: ۱۶-۷).

گزارمان توصیفی - تحلیلی؛ یادداشتی است که به شناسه‌ی یک کتاب در سیاهه‌ی کتاب‌های خواندنی، کتاب‌شناسی و... اضافه می‌شود، کتاب را توصیف می‌کند و جزئیات حدود، هدف و سایر مشخصات آن را بیان می‌کند. گزارمان ممکن است توصیفی یا انتقادی باشد: الف. گزارمان توصیفی: توصیف واقعی مندرجات است و اطلاعاتی که در بخش رسمی شناسه داده نشده است را اضافه می‌کند و اطلاعات زیر را به طور مشروح و با ذکر جزئیات بیان می‌نماید: معرفی نویسنده یا تجارب خاص او که در تألیف کتاب مؤثر بوده است، موضوع، نظریه و جنبه‌های خاص مربوط به آن، روش بررسی موضوع، سطح بررسی و میزان دانش قبلی که نویسنده داشته است، نقطه‌نظر مؤلف، منظور کتاب و رده‌ی خواننده‌ای که برای او این اثر در نظر گرفته شده است.

ب. **گزارمان انتقادی**: بررسی می‌کند که آیا نویسنده به هدفی که از تألیف کتاب داشته نایل شده است یا نه.

در حالی که گزارمان توصیفی اغلب در فهرست‌های داخل کتابخانه به کار می‌رود، گزارمان انتقادی غالباً در فهرست‌های کتاب و موارد مشابه برای استفاده در خارج از کتابخانه به کار برده می‌شود (برومند، ۱۳۶۸: ۱۳-۱۶). قابل ذکر است که این تقسیم‌بندی مورد اتفاق همگان نیست.

ارزش و ارزیابی کتاب‌شناسی‌ها: ارزش کتاب‌شناسی در نیاز واقعی خوانندگان بدان، کامل بودن، روش یکسان و روشن و درست، نمایه‌های کامل، یادداشت‌های روشن و مجمل و آموزنده، شناسه‌ی استاندارد با اطلاعات لازم، مواد جاری و... است (کتس، ۱۳۶۲: ۹۷-۹۶). بنا بر برخی نظرات، بر اساس ضوابط و معیارهایی که ذکر می‌شود می‌توان کتاب‌شناسی را ارزیابی نمود: اعتبار گردآورندگان، اعتبار سازمان مسئول وجود مقدمه برای ارائه‌ی شیوه‌ی کار، سهولت در بازیابی اطلاعات کتاب‌شناختی از طریق نمایه‌های مناسب وجود توصیف‌های ساده برای تعیین محتویات آثار معرفی شده، استفاده از رده بندی‌های جهانی و بین‌المللی به قصد یک‌دستی و هم‌سویی با منابع کتاب‌شناسی‌های بین‌المللی، امکان دسترسی از طریق پایگاه‌ها و شبکه‌ها به اطلاعات کتاب‌شناختی مندرج در کتاب‌شناسی‌ها (حسن لاریجانی، ۱۳۸۱: ۳۶).

مشکلات و نقص‌های احتمالی یک کتاب‌نامه: فقدان طبقه‌بندی موضوعی و تحلیلی نبودن شناسه‌ها، عدم هماهنگی در مشخصات شناسه‌های مندرج در کتاب‌شناسی‌ها، گوناگونی در صورت